

УДК 711.2:711.4.01

*Дюжев С.А.,  
Головний спеціаліст  
Інституту архітектурного менеджменту*

## **МІСТО ЯК ЛАНДШАФТНИЙ ФЕНОМЕН РОЗСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО ЗМІСТОВНО-МАСШТАБНІ ВИМІРИ**

Сучасний етап формування, функціонування і розвитку мережі поселень характеризується усе більшим порушенням функціональної автономності й просторової компактності окремих населених місць, усе більшою процесо-середовищною єдністю великих районів розселення. Проблематика визначення змісту, меж і механізму становлення, існування та трансформації феномену міста має таку ж давню історію, що й спроби пошуку засобів регулювання цього феномену у різних цивілізаційних обставинах управління [1].

Найбільш активний період дослідження згаданих містобудівних питань на теренах колишнього СРСР (у т.ч. України) припадає на середину другої половини ХХ століття. Було визначено, що інтегральним фактором, що задає (справляє) граничні просторові умови та масштаби існування цілісних ареалів розселення, є цикли життєдіяльності, що спричиняють характер та інтенсивність перетворення фізичного середовища відповідно до динаміки та диференціації потреб населення. Мова йде про таксономічні одиниці локального, регіонального і міжрегіонального рівнів, у межах яких відтворюються функціонально-просторові трудові, побутові і рекреаційні зв'язки, що обумовлені щоденними, щотижневими і щорічними (сезонними) циклами. Очевидно, що межі ареалів розселення є історично змінюваними, особливо з початком історичного періоду метрополізації, коли великі міста почали (за П. Селфом) «виходити зі своїх меж» [2]. У табл. в лапках подано терміни, що відповідають предмету конкретних досліджень. Було простежено формування «регіонального міста», «районів розселення» [4; 23], а також «єдиної системи розселення» [23–25] в рамках метрополізації розселення.

На різних етапах еволюції феномену розселення виявляються глибокі розрізнення складності планувальної організації у минулому завершеної побудови автономного міста, яка відображала його планувальну специфіку (узгодження та калібрування параметрів планувальної

**Пропозиції щодо визначення характеристик ознак ареалів розселення на стадіях метрополізації**

Автори (джерело)	Рівень консолідації та межі часової досяжності (години)	Зв'язки процесо-середовищних взаємодій	Складові планувальні утворення
Давидович В.Г. [3, с. 17–18]	локальний («окреме поселення», «міська агломерація»), не більш 2,0	повсякденні економічні, трудові, культурно-побутові	міста і селища (поселення)
	регіональний («система міст і селищ великої території»), більш 2,0	епізодичні, ділові, культурно-побутові	міста і селища (поселення)
Лавров В.О. [4, с. 15–23]	локальний («регіональне місто»), 0,5–0,7	масові пересування населення	райони промислові, житлові, масового відпочинку
Богорад Д.І. [5, с. 101]	локальний («агломерація»)	господарчі, ділові, культурно-побутові	населені місця
Рекомендації по планомірному розвитку взаємозв'язаних населених місць [6]	локальний	міжселенні, трудові	місця прикладання праці, центри КПО, місця масового відпочинку
Лейзерович Є.Є., Наймарк Н.І. [7, с. 60]	локальний	систематичні ділові і культурно-побутові	населені місця
Стронгіна М.Л. [8, с. 76]	локальний («агломерація»), не більш 1,5	в адміністративних межах району	населені місця
Ходжаєв Д.Г. [9, с. 16]	локальний («агломерація»), не більш 1,5	в адміністративних межах району	населені місця
Коваленко Ю.М. [10]	локальний	адміністративно-економічні, культурно-побутові	населені місця
Ребайн Т.Я. [11]	локальний («агломерація»), 2,0	функціональні	населені місця
Тимчук М.Ф. [12, с. 15–16]	(місцевий), локальний, регіональний	виробничі, трудові, культурно-побутові різної інтенсивності	населені місця
Фомін І.О. [13, с. 57–60; 14, с. 13–15]	локальний, 1,0	повсякденні виробничі, трудові, рекреаційні, культурно-побутові	поселення та міжселенні території (місця прикладання праці, рекреації, центри КПО)

Автори (джерело)	Рівень консолідації та межі часової досяжності (години)	Зв'язки процесо- середовищних взаємодій	Складові планувальні утворення
	регіональний	зв'язки тижневого циклу	поселення
	межрегіональний	епізодичні 1–2 рази на рік	поселення
Бадалов Т.А. [15, с. 19–23]	локальний («роз- ширена агломера- ція»), 1,0	маятникові міжсе- ленні	поселення
	регіональний («рай- он тяжінного роз- селення»), 2,0	соціально-культурні	поселення
Алаєв Е.Б., Хо- рев Б.С. [16, с. 29–35]	локальний	демографічні, ви- робничі, управлін- ські	населені пункти
	регіональний	економічні, адміні- стративні, вироб- ничі	населені пункти
Кудрявцев О.К. [17]	локальний («сис- тема населених місць»)	виробничі, еконо- мічні	місця праці, житла і відпочинку
Лаппо Г.М. [18, с. 9–13]	локальний («агло- мерація»), 1,5	трудові, культурно- побутові, рекреацій- ні, виробничі	міста, міські поселен- ня
Листенгурт Ф.М. [19, с. 45]	локальний («агло- мерація»), 2,0		поселення
Маліш Б. [20, с. 73]	локальний	транспортні	населені пункти
Малоян Г.А. [21, с. 42]	локальний («груп- ова система розсе- лення»)	маятникові	зони прикладання пра- ці, обслуговування, житла і відпочинку
Литовка О.П. [22, с. 43–45]	локальний («агло- мерація»)	трудові, культур- но-побутові, рекре- аційні	місця мешкання, при- кладання праці чи на- вчання, рекреації, по- селення

структури і генезису) на окремих стадіях становлення, зростання і відтворення, та побудови агломерації (а потім і конурбації) на «базі» певного міста, що стає історичним фрагментом (центральною ядром) більш масштабного ареалу розселення. Таке розширення території міста супроводжується появою нових планувальних частин (фрагментів) динамічного ландшафтного цілого у контексті закономірностей зростання атрибутів і ресурсів іменованих топоформ дійсності розселення. Однак

часто замість пошуку способів та методів планувального регулювання, що відповідають новим масштабам і змісту феномену міста (що циклічно відтворюється), робляться спроби призупинити процеси метрополізації, елімінувати логіку змін масштабів цілісності феноменів розселення, проігнорувати принципи і параметри стійкої роботи механізму втілення різноманітних форм людських поселень.

Поширення меж локальних ареалів розселення пов'язане з домінуючою дією щоденних трудових зв'язків (як масових, так і спеціалізованих) місць мешкання (у т.ч. «другого житла») і місць прикладання праці (чи навчання), а поширення меж регіональних ареалів розселення пов'язане з активізацією щотижневих побутових і рекреаційних зв'язків (масових і спеціалізованих) місць мешкання (різних поселень) і місць рекреації (оздоровлення, туризму, відпочинку, спорту) та місць вибіркового торговельно-побутового обслуговування. Таким чином іде становлення інтегральних ландшафтних ареалів розселення, що не знають штучного поділу на забудовані та незабудовані території, а є гетерогенним (природно-техно-соціумальним) цілим, будова, функції, властивості і зміни якого є проявом (продуктом) роботи логос-системного механізму здійснення різних форм розселення. Одним із прикладів такого розуміння ландшафтної дійсності розселення є широковідома концепція «поляризованої біосфери» Б.Б. Родомана, що визначає просторове взаєморозташування урбанізованих, культурних і природних ландшафтів [26]. Ця теоретична схема відображає і зародження територіально-межових уявлень стосовно планувальної структури (складової логос-системного механізму втілення форм розселення) поселень різних видів складності.

У нашому дисертаційному дослідженні (1974–1984 рр.) було проведено теоретичне узагальнення тенденцій становлення та еволюції ландшафтних ареалів розселення, їхніх змістовно-масштабних вимірів, а також механізмів динамічного (логос-системного) втілення, перш за все їхньої складової – планувальної структури як субординації і консолідації функціонально-просторових (територіальних) мереж на різних рівнях таксономічної організації цілісних містобудівних утворень (рис. 1–3).

Взаємозв'язок та взаємопроникнення елементів (ланок) виробничих (планувальна сукупність місць прикладання праці у всіх галузях трудової діяльності), сільбищних (планувальна сукупність місць власне мешкання та побутової діяльності) і рекреаційних (планувальна сукупність місць здійснення всіх видів рекреаційної діяльності) територіальних мереж характеризують спосіб становлення одно- і багатофункціональних «полів» (планувальні зони, агломерації, конурбації) і «вузлів» (окремі комплекси, центри, поселення) та відображають онтологічну

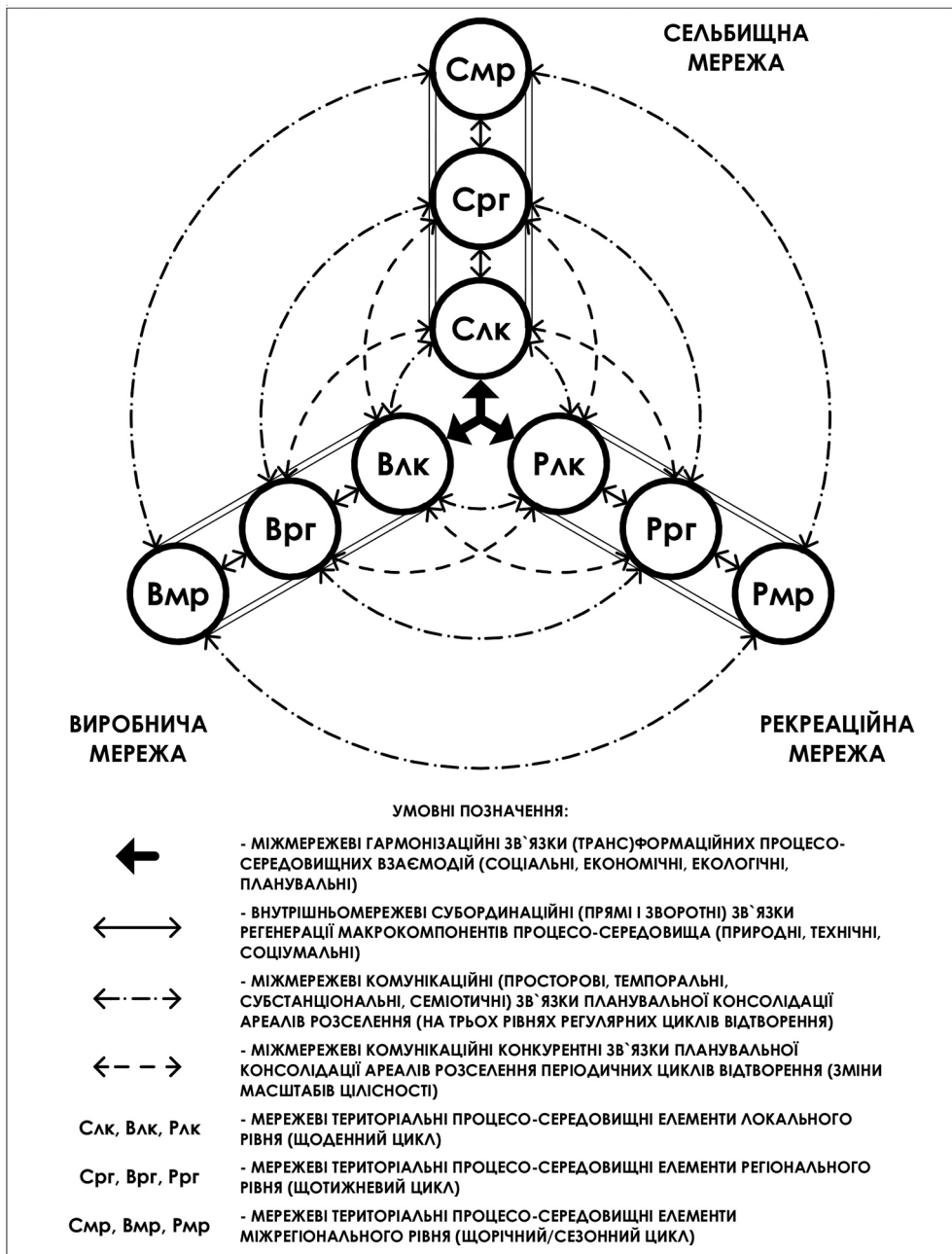


Рис. 1. Логічна схема планувальної структури системного механізму втілення ареалів розселення

різноманітність фізичного середовища розселення. Кожна з трьох територіальних мереж – складових планувальної структури, згідно з цільовими закономірностями, має визначений оптимум просторово-функціональної концентрації чи децентралізації елементів, інтенсивності

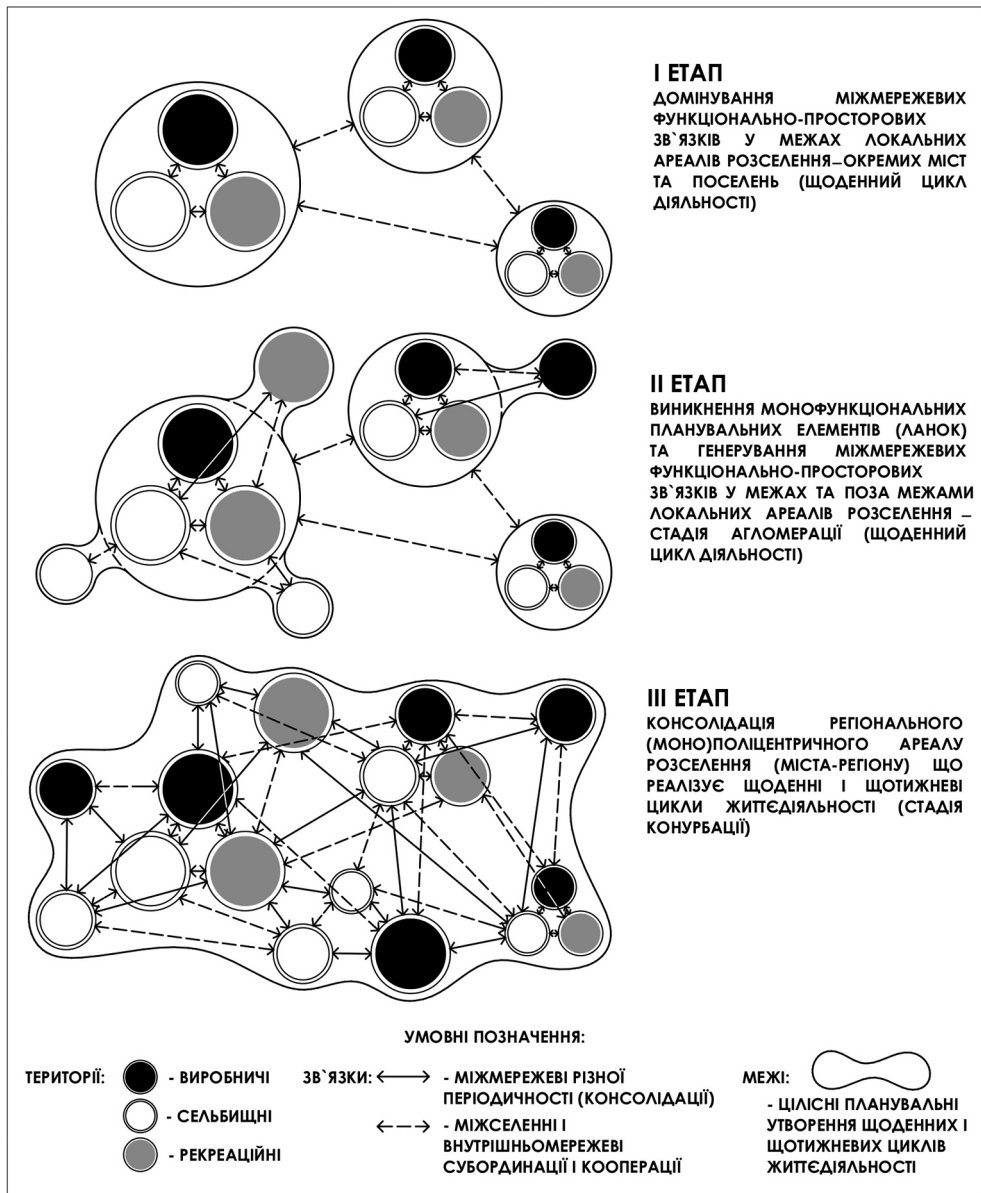


Рис. 2. Логічна схема становлення планувальної структури (консолідації територіальних мереж) міста-регіону (ландшафтного ареалу розселення на стадії конурбації)

прояву адекватних (вибіркових) властивостей, що й обумовлює специфіку режимів взаємодії природних, техногенних і соціумальних компонентів процесу-середовищних (ландшафтних) феноменів розселення та визначає арсенал методичних засобів реконструктивних трансформацій [27; 28].

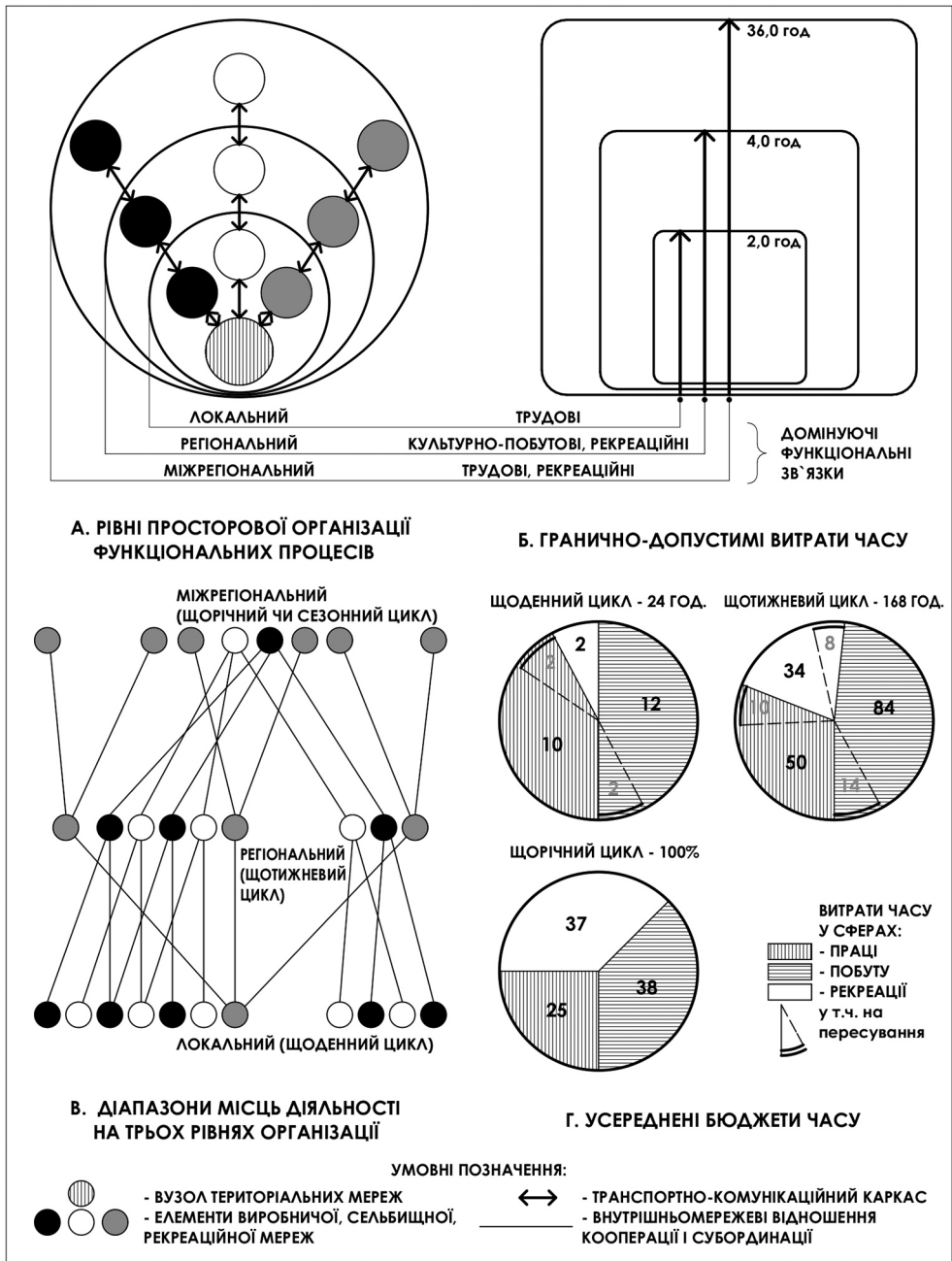


Рис. 3. Таксономічні рівні функціонально-просторової організації ареалів розселення

Індикативною характеристикою сукупності ефектів повноцінності й адекватності процесо-середовищних взаємодій (життєздатності) складових містобудівного ландшафтної цілого у ході його (рекурсивних етапів) еволюційного масштабно-кондинційного розгортання (експліка-

ції ансамблю топоформ) є відповідність ємності (гармонійної «пропускної» здатності) середовища розселення об'єму та конфігурації базових процесів розселення.

За даними О.М. Лоли, в крупноміських агломераціях, як «основній формі розселення людства» (за визначенням ООН), мешкає у добово-тижневому циклі життєдіяльності 2/3 населення РФ, у них сконцентровано 2/3 промислового й 90% наукового потенціалу країни. Базовим інтегральним критерієм визначається відносна цілісність ареалу міських і сільських поселень як єдиного ландшафту й територій, що долучені до життєдіяльності [29, с. 25; 31].

У дослідженнях історичного періоду, що розглядаються, простежені тенденції і закономірності метрополізації, які відповідають положенням науки про людські поселення – екістики, що була створена К.А. Доксіадісом (Афінський центр екістики) і принципи якої були відображені у програмі «Всесвітнє місто майбутнього» та міждержавній стратегії розвитку міст [30; 31]. Зокрема, серед 12 ієрархічних рівнів (класів спільнот) організації міського середовища (тобто ландшафтних ареалів розселення!) К.А. Доксіадіс виділяє мале місто, середнє місто, велике місто, агломерацію (метрополіс), конурбацію, мегалополіс, урбанізований регіон (материк) і загальнопланетний екуменополіс. Як слушно відзначав Г.С. Юсін, розглядаючи працю Дж.Г. Папаіоанну, екуменополіс не видуманий К.А. Доксіадісом, а є результатом розвитку розселення, що піддається контролю з боку суспільства, усунути який неможливо, але він визначає актуальні шляхи управління (як єдиною мережею поселень «Всесвітнього міста», так і єдиною мережею природних територій «Всесвітнього парку») [32, с. 3].

Тут необхідно стисло розглянути принципове питання співвідношення (первинності змістовного визначення) сутнісних характеристик різних ландшафтних феноменів розселення і відповідних технологій та засобів адміністративно-територіального управління (регулювання) цими феноменами (містами усіх ієрархічних рангів). Як обґрунтовано стверджує О.М. Лола, вихідний принцип управління складними об'єктами полягає в тому, що об'єкт є первинним, а суб'єкти управління вторинні. Другий принцип: суб'єкт повинен делімітувати об'єкт як цілісність та відносну автономність, об'єкт має більш повно (за рівнем складності та ієрархічності) відобразитися в суб'єктах. Також діють принципи доповненості, ресурсної та інструментальної ув'язки механізмів управління [29, с. 193–197]. Актуальним є тезис стосовно того, що характер регулювання містобудівної діяльності в умовах агломерацій визначається економічною і соціально-культурною проблема-



тикою, а також специфікою просторових взаємодій усієї сукупності населених місць. Адміністративні межі можуть збігатися з межами цілісних регіональних об'єктів лише у виняткових випадках [33, с. 71].

Ця обставина не завжди дає повне розуміння, що, наприклад, простежується у ґрунтовному аналізі становлення такого феномену метрополізації, як місто-регіон (синонім конурбації за П. Геддесом), при цьому акцент ставиться на пошуку організаційно-управлінських заходів вирішення проблем агломерацій і конурбацій, реконструкції мережі розселення на основі «суверенітету муніципалітетів» [34, с. 240–244]. Однак широковідома історична обмеженість та штучність меж багатьох адміністративно-територіальних одиниць (у т.ч. їх «матрьюшочність»), діяльність місцевих влад яких ігнорує об'єктивні закони розселення та життєдіяльності населення, результати дії «регіональних сил» (за Г. Малояном). Тому справедливе твердження, що агломерація може розглядатися як центральна ланка в ряді найбільш стійких життєдіяльних циклів і повинна одержати фізичні межі, стати об'єктом управління, планування та проектування [35, с. 45].

У теперішній час залишаються невирішеними ряд принципів завдань регулювання агломерацій: визначення їх адміністративних меж (вочевидь на основі містобудівних теоретичних обґрунтувань цілісних ареалів розселення!) та органів єдиного управління; встановлення їх як об'єктів державної статистики; розроблення генеральних містобудівних планів для всієї агломерації [36, с. 40–41]. На думку Г.М. Лаппо, незважаючи на певне гальмування агломераційних процесів через несприятливі демографічні явища, спад у сферах діяльності, що визначають прогресивну роль агломерацій, погіршення якості населення, наростання екологічного неблагополуччя, потреба в агломераціях об'єктивно зберігається (зважаючи на безперервність еволюційного ходу метрополізації!), зростає розуміння стратегічної значущості завдань управління агломераціями. Двома головними завданнями, які можна й треба вирішити, спираючись на агломерації, є (вважає Г.М. Лаппо) всебічна, на основі інновацій, модернізація країни, усіх видів діяльності й удосконалення територіального устрою [37, с. 47, 49].

У руслі цієї проблематики необхідна активізація розроблення теоретико-методологічних засад, технологічних схем та методичного інструментарію гармонічної трансформації ландшафтних ареалів розселення з метою усунення триваючого розриву між теорією і практикою містобудування та територіального планування.

## Список літератури

1. *Бойко-Бойчук О.В.* Державне управління розвитком міста: моделі та механізми / О.В. Бойко-Бойчук. – К.: Універ. вид-во «Пульсари», 2010. – 236 с.
2. *Селф П.* Города выходят из своих границ. Проблемы роста городов Англии / П. Селф. – М.: Стройиздат, 1962. – 144 с.
3. *Давидович В.Г.* Городские агломерации в СССР / В.Г. Давидович // Вопросы городского расселения. – К.: Будівельник, 1964. – С. 16–25.
4. *Лавров В.А.* Города меняют свою структуру / В.А. Лавров // Архитектура СССР. – 1966. – № 11. – С. 15–24.
5. *Богорад Д.И.* Задачи изучения и регулирования роста городских агломераций / Д.И. Богорад // Научные проблемы географии населения. – М.: Наука, 1967. – С. 100–112.
6. *Рекомендации по планомерному развитию взаимосвязанных населенных мест УССР.* – К.: Киев НИИП градостроительства, 1969. – 99 с.
7. *Лейзерович Е.Е.* Локальные системы расселения, их типология и моделирование / Е.Е. Лейзерович, Н.И. Наймарк // Районная планировка и проблемы расселения. – К.: Будівельник, 1970. – С. 58–68.
8. *Стронгина М.Л.* Социально-экономические проблемы развития больших городов в СССР / М.Л. Стронгина. – М.: Наука, 1970. – 88 с.
9. *Ходжаев Д.Г.* Некоторые проблемы регулирования роста и развития населенных мест / Д.Г. Ходжаев // В помощь проектировщику-градостроителю. – Вып. 1. – К.: Будівельник, 1970. – С. 14–19.
10. *Коваленко Ю.Н.* Технично-экономические и социальные проблемы размещения промышленных предприятий / Ю.Н. Коваленко. – К.: Будівельник, 1972. – 256 с.
11. *Ребайн Т.Я.* Определение границ зоны влияния крупного города – центра складывающейся агломерации / Т.Я. Ребайн // Автоматизация процессов градостроительного проектирования. – М.: ЦНИИП градостроительства, 1973. – 56 с.
12. *Тимчук Н.Ф.* Методы экономического обоснования развития городов и районов / Н.Ф. Тимчук. – К.: Будівельник, 1974. – 168 с.
13. *Фомин И.А.* Развитие городов в промышленных районах (Планировочные аспекты) / И.А. Фомин. – М.: Стройиздат, 1974. – 112 с.
14. *Фомин И.А.* Системы расселения УССР как объекты прогнозирования / И.А. Фомин // Градостроительство. – К.: Будівельник, 1971. – С. 12–24.
15. *Бадалов Т.А.* Функционально-пространственное зонирование крупнейших моноцентрических агломераций / Т.А. Бадалов // Архитектурно-планировочные проблемы города. – М.: ЦНИИП градостроительства, 1975. – С. 19–23.
16. *Алаев Э.* Методологические принципы формирования единой системы расселения в СССР / Э. Алаев, Б. Хорев // Рост городов и система расселения. – М.: Статистика, 1975. – С. 26–35.
17. *Кудрявцев О.К.* Город и транспорт / О.К. Кудрявцев. – М.: Знание, 1975. – 48 с.

18. *Лаппо Г.М.* Экономико-географические проблемы развития крупных городских агломераций СССР / Г.М. Лаппо: Автореф. дис. ... докт. географ. наук. – М., 1975. – 76 с.
19. *Листенгурт Ф.М.* Критерии выделения крупномасштабных агломераций в СССР / Ф.М. Листенгурт // Известия АН СССР, серия географическая, 1975. – № 1. – С. 41–49.
20. *Малиш Б.* Полосно-узловая модель сети расселения в Польше / Б. Малиш // Урбанизация и расселение. – М.: Статистика, 1975. – С. 68–87.
21. *Малоян Г.А.* Формирование планировочной структуры крупного центра групповой системы расселения / Г.А. Малоян // Вопросы градостроительства и районной планировки. – К.: Будівельник, 1975. – С. 37–43.
22. *Литовка О.П.* Проблемы пространственного развития урбанизации. – Л.: Наука, 1976. – 100 с.
23. *Яргина З.Н.* Научно-технический прогресс и некоторые вопросы перспективного расселения / З.Н. Яргина // Город и время. – М.: Стройиздат, 1973. – С. 12–25.
24. *Давидович В.Г.* Планировка городов и районов / В.Г. Давидович. – М.: Стройиздат, 1964. – 326 с.
25. *Хорев Б.С.* Проблемы городов (Урбанизация и единая система расселения в СССР) [2-е изд.]. – М.: Мысль, 1975. – 428 с.
26. *Родоман Б.Б.* Поляризация ландшафта как средство сохранения биосферы и рекреационных ресурсов / Б.Б. Родоман // Ресурсы, среда, расселение. – М.: Наука, 1974. – С. 153–162.
27. *Дюжев С.А.* Концептуальні передумови планування Києва як ландшафтного ареалу / С.А. Дюжев // Містобудування та територіальне планування. – К.: КНУБА, 2000. – Вип. 6. – С. 30–46.
28. *Дюжев С.А.* Актуальні питання удосконалення методичних засобів реконструктивних трансформацій міського ландшафту / С.А. Дюжев // Досвід та перспективи розвитку міст України. Проблеми реконструкції в теорії та практиці містобудування. – К.: ДП УДНДПМ «ДІПРОМІСТО» імені Ю.М. Білокозя, 2014. – Вип. 26. – С. 167–174.
29. *Лола А.М.* Основы градоведения и теории города (в российской интерпретации) [2-е изд.] / А.М. Лола. – М.: КомКнига, 2011. – 340 с.
30. *Doxiadis C.A.* Ekistics: An Introduction to the Science of Human Settlements. – London: Hutchinson, 1968. – 527 p.
31. *Papaioannou J.G.* The city of the future project (COF) / Ekistics, May-June 1980, vol. 47, № 282. – P. 175–228.
32. *Юсин Г.С.* «Город будущего» – 20 лет работы Афинского центра экистики над изучением проблем перспективного расселения / Г.С. Юсин // Экспресс-информация. Серия «Районная планировка и градостроительство. Зарубежный опыт». – М., 1981. – Вып. 21. – 20 с.
33. *Демин Н.* Современные агломерации. Миф или реальность / Н. Демин // Досвід та перспективи розвитку міст України. Теорія і практика прийняття міс-

тобудівних рішень. – К.: ДП УДНДПМ «ДІПРОМІСТО» імені Ю.М. Білоконя, 2012. – Вип. 22. – С. 68–88.

34. *Глазычев В.Л.* Город без границ / В.Л. Глазычев. – М.: Издат. дом «Территория будущего», 2011. – 399 с. (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»).

35. *Малоян Г.* От города к агломерации / Г. Малоян // Досвід та перспективи розвитку міст України. Приміські зони. Міські агломерації. – К.: Ін-т «ДІПРОМІСТО», 2010. – Вип. 18. – С. 42–53.

36. *Кушніренко М.* Территориальное развитие крупнейших агломераций / М. Кушніренко // Досвід та перспективи розвитку міст України. Проблеми розвитку найкрупніших міст України. – К.: Ін-т «ДІПРОМІСТО», 2011. – Вип. 20. – С. 35–43.

37. *Ланно Г.* Агломерации России: инновационный потенциал страны / Г. Лаппо // Grado. Журнал о градостроительстве и архитектуре. – 2011. – № 1 (январь – февраль). – С. 46–49.